
САВЕЛЮК Н.М.,

кандидат психологічних наук,
доцент,
докторант кафедри загальної
та соціальної психології,
Східноєвропейський
національний університет імені
Лесі Українки (м. Луцьк),
доцент, кафедра педагогіки та
психології, Кременецька обласна
гуманітарно-педагогічна академія
ім. Тараса Шевченка,
м. Кременець

«ДИСКУРСИВНИЙ ПОВОРОТ» У ПСИХОЛОГІЇ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДЬ НА ЗАПИТИ СЬОГОДЕННЯ

У статті здійснюється загальний теоретичний аналіз передумов становлення й основних ідей «дискурсивного повороту» в психології, а також окреслення його сучасних перспектив. На тлі потужних напрацювань західної дискурсивної психології (Р. Харре, Дж. Поттер, Я. Паркер, М. Уетерелл) та її помітного резонансу в російських наукових колах, відзначається внесок і українських науковців – психолінгвістичного (Л. Засекіна) й наративного (Н. Чепелева, Т. Титаренко та ін.) підходів.

Ключові слова: лінгвістичний поворот, дискурсивний поворот, дискурсивна психологія, дискурс, дискурс-аналіз, психолінгвістика, наративна психологія.

В статье осуществляется общий теоретический анализ истоков становления и основных идей «дискурсивного поворота» в психологии, а также начертание его современных перспектив. На фоне мощных наработок западной дискурсивной психологии (Р. Харре, Дж. Поттер, Я. Паркер, М. Уетерелл) и ее заметного резонанса в российских научных кругах, отмечается вклад и украинских ученых – психолингвистического (Л. Засекина) и наративного (Н. Чепелева, Т. Титаренко и др.) подходов.

© САВЕЛЮК Н.М., 2015

Ключевые слова: лингвистический поворот, дискурсивный поворот, дискурсивная психология, дискурс, дискурс-анализ, психолингвистика, нарративная психология.

Annotation. The article deals with general theoretical analysis of the prerequisites of formation and basic ideas of "discursive turn" in psychology and outlining its current prospects. The above mentioned phenomenon is revealed as a component of a wider scientific phenomenon – the "linguistic turn" in humanities, which became noticeable in the second half of the twentieth century. It is indicated that the "discursive turn" as a form of break with the traditional philosophical methodology has not only positive but also some negative aspects, including the threat of losing true scientific criteria. The most famous researchers' names standing at the source of discursive psychology – R. Harre, Y. Parker, J. Potter and M. Wetherell are mentioned. The content of discourse and specificity of discourse analysis as key concepts in the conceptual field of discursive psychology are précised. The principle of action, situation and constructiveness are considered as its main elements. In the background of powerful developments of Western discursive psychology and its significant resonance in Russian scientific circles the contribution of Ukrainian scientists – psycholinguistic (L. Zasyekina) and narrative (N. Chepeleva, T. Titarenko, etc.) approaches is distinguished.

Key words: linguistic turn, discursive turn, discursive psychology, discourse, discourse analysis, psycholinguistics, narrative psychology.

Постановка проблеми. Психологія – наука, насамперед, про людину як унікальну динамічну цілісність; тому вона синхронно, як і людина, продовжує перебувати у пошуках самої себе, своєї сутності й ефективних (а не тільки «ефектних») методів. Проблема полягає у тому, що психолог як дослідник занурюється у чи не найсвятіше в нашій буденності – внутрішній світ Іншого, намагаючись пізнати його. Ще більш ускладнюється дана проблема тоді, коли потрібно вивести певні закономірності, особливо в кількісному їх вираженні, тобто уніфікувати певну множину індивідуальних психологічних особливостей, підвести їх під спільний статистичний знаменник «типового».

На сьогодні вважається, що саме остання наукова інтенція – побудувати психологію за «строгим» взірцем математико-природничих наук – і призвела, принаймні частково, до низки методологічних криз як поразок з боку життєвих реалій. Натомість ще у першій третині минулого століття Л.С. Виготський намітив магістральний шлях виходу з такого теоретичного тупика – культурно-історичну психологію, що втілює собою нерозривний зв'язок психіки особистості зі знаково-символічним, у тому числі мовним, середовищем функціонування.

За кордоном значною мірою аналогічні ідеї визріли в рамках «лінгвістичного повороту» гуманітарних наук, одним із аспектів якого дещо пізніше став, власне, «дискурсивний поворот».

Відповідно, на Заході виникає і поступово здобуває популярність дискурсивна психологія з першими власними концепціями та специфічним дослідницьким інструментарієм. Але, не дивлячись на суттєві свої методологічні й емпірико-прикладні здобутки, дискурсивна психологія на теренах України для широкої громадськості – значною мірою «terra incognita». Причини такого явища полягають, мабуть, як у все ще існуючих для вітчизняної наукової спільноти мовних бар'єрах, так і у відсутності, за кількома винятками, систематичних спроб популяризації цього напрямку.

Отже, **мета статті** – аналіз передумов становлення й основних ідей «дискурсивного повороту» в психології ХХ століття, а також окреслення його сучасних перспектив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Дискурсивний поворот» у психології доцільно аналізувати в контексті ширшого феномену постмодернізму – «лінгвістичного повороту» гуманітарних наук, який на повну силу заявив про себе у другій половині ХХ століття. Офіційний його початок поклала поява аналітичної філософії, в межах якої традиційні філософські проблеми стали інтерпретуватися як проблеми аналізу мови, на якій вони сформульовані. Надалі даний феномен розглядається як характерна риса усієї філософії ХХ століття [12, с. 153]. Як зауважує А.Л. Блінов, на сьогодні вже досить складно визначити, кому насправді належить відповідний термін, але достеменно відомо, що книга з такою назвою вперше побачила світ у 1967 році за редакцією Р. Рорті [1, с. 275].

К.В. Пряженцева на рівні метафоричного висловлювання виражає сутність «лінгвістичного повороту» наступним чином: «мова стає умовою

інтелегібельності будь-якої реальності, відповідно, будь-який елемент життєвого світу людини може бути досліджений за законами знакових утворень»; тому «лінгвістичний поворот у філософії є поворотом філософів від рефлексії над суб'єкт-об'єктними схемами до аналізу світу як дискурсу» [10, с. 1]. Отже, зазначена методологічна перебудова гуманітарного пізнання в якості центральної постулює категорію дискурсу.

Остання, хоча і має тривалий досвід свого використання [7], і досі не здобула певної загальноновизнаної дефініції, особливо з огляду на чималу кількість наукових галузей, які у наш час активно залучають термін «дискурс». У найбільш загальному розумінні його можна розглядати як «текст у певному контексті» або як активне мовлення (знаково-символічне) «конструювання» світу суб'єктом.

Чому ж «дискурс» у сучасній психології нерідко замінює більш традиційні для нас поняття «спілкування», «комунікації», «мовлення», тощо? Вважаємо, що цей факт відображає загальну переорієнтацію психології, як і низки інших гуманітарних наук, із номотетичних абстракцій на вивчення справді унікального функціонування конкретної індивідуальності. Водночас, якщо будь-який дискурс послуговується певною системою знаків, насамперед мовних, то, отже, сутнісно він – явище соціальне. Тобто можна стверджувати, що позначувана ним реальність перебуває на перетині конструкцій іманентної суб'єктивності й перманентного фактажу об'єктивної реальності, причому остання визнається за таку, щонайменше, двома взаємодіючими суб'єктами.

Важливі міркування щодо чинників «дискурсивного повороту» знаходимо в О.Ф. Русакової, котра вказує, що гу-

манітарні науки упродовж усього XX століття знаходилися під впливом «чарівності феномену мови». При цьому цитується знову ж таки Р. Рорті: «мова вербує світ» і, отже, найнадійніша інформація про цей світ зашифрована саме в мові. Тому її вивчення – «ключ» до дослідження людини та світу. Подібний постулат, як базова методологічна аксіома, і став поштовхом спочатку до «лінгвістичного», а з 60-х років XX століття – «дискурсивного повороту» гуманітарних наук. Останньому сприяло, перш за все, широке розповсюдження ідей, термінології постмодернізму та семіотики в інтелектуальних колах [11, с. 10].

Систематизацію особливостей «дискурсивного повороту» в сучасній психології здійснює Н.П. Бусигіна. Проаналізувавши праці найвідоміших представників зазначеної наукової течії, вона вказує, що про відповідний феномен у психології говорять упродовж останніх 30-ти років, і це означає спрямованість на дослідження феноменів свідомості через аналіз дискурсу – тобто мови в її соціокультурних та інтерактивних аспектах. При цьому психологія звертає увагу на методології, розроблені в межах інших гуманітарних дисциплін (лінгвістиці, соціальній філософії та ін.), а саме: ідеї Л. Вітгенштейна (зокрема, аналіз правил використання тих чи інших слів, що стосуються, наприклад, емоційної сфери, й т. д.), структурно-семіологічні та постструктуралістські ідеї, окремі ідеї соціальних теорій критики ідеології, етнометодологію та розмовний аналіз, позиційний аналіз, а також окремі ідеї М.М. Бахтіна. А узагальнювальним для всіх цих різномірних напрацювань виступає положення про конститутивну роль мови: мова, згідно з прихильниками даного підходу, не стільки описує певні до-мовні сутнос-

ті, скільки активно конструює ті чи інші версії світу, подій, феноменів [2, с. 55-56].

Якщо «дискурс» закономірно є базовою категорією дискурсивної психології, то одним з основних її методів виступає дискурс-аналіз, що також змінює як концептуальні, так і емпірико-дослідницькі вектори. Із цього приводу І.Т. Касавін, характеризуючи «кредо неklasичної гуманітаристики», зазначає, що у психології, як і в інших гуманітарних науках, освоєння вищезгаданих понять знаменує собою суттєву методологічну переорієнтацію. Відповідно, науковці різних галузей розглядають дискурс-аналіз як форму розриву із класичною («нормативною») філософською методологією і одночасно як спосіб виходу за традиційні дисциплінарні межі «сциєнтистської» психології, а термін «дискурс» виступає як лозунг і символ нової гуманітарно-методологічної парадигми. Водночас, на думку І.Т. Касавіна, подібне прагнення до новизни «завжди йде поруч» зі зниженням епістемічних стандартів, «закриванням очей» на слабкість методологічної культури й «дефектів» науковості [6, с. 99-100].

Не погоджуючись з останньою тезою цілком, усе ж маємо визнати її, до певної межі, слушність – в якості застереження щодо, з одного боку, радикалізації окресленого підходу, з іншого, неприпустимість абсолютної відмови від попередніх критеріїв істинності наукового знання. Отже, варто проаналізувати детальніше основні ідеї дискурсивного підходу в психології з огляду на всі їх переваги та окремі недоліки.

Результати теоретичного дослідження. У витоків дискурсивної психології найчастіше згадуються чотири основних імені – Р. Харре, Я. Паркер, Дж. Поттер і М. Уетерелл, які розпочали формулювання власних наукових

концепцій та активні дискусії з опонентами з 80-их років ХХ століття. У наш час вважається, що дискурсивна психологія вперше заявила про себе як систематично оформлений напрям у 1987 році через працю Дж. Поттера і М. Уетерелл «Дискурс і соціальна психологія: за межами атитюдів і поведінки» [3, с. 16].

У згаданому виданні автори, розглядаючи основи дискурс-аналізу, перераховують низку вагомих причин, чому «психолог повинен бути зацікавлений мовою», причому найпершою та найочевиднішою серед них виступає непересічна роль мови як елемента усіх соціальних актів людини [14, с. 5]. Проаналізувавши чимало різноманітних побутуючих визначень дискурсу – наприклад, як «усіх форм розмови чи письма» (Gilbert and Mulkey) або способу, в який «розмова пов'язується у цілісність» (Sinclair and Coulthard), Дж. Поттер і М. Уетерелл пропонують розглядати дискурс у найширшому, на їх думку, значенні: як всі форми розмовних інтеракцій, формальних і неформальних, а також письмових текстів [там само, с. 6-7].

Важливо відмітити, що в наш час дослідники усе ж намагаються диференціювати поняття дискурсу та тексту. Так, Н.Н. Зяблова в найбільш загальному вигляді формулює відповідні відмінності наступним чином: 1) дискурс – прагматичний феномен, текст – винятково лінгвістична категорія, 2) дискурс – категорія процесу, текст – категорія результату, 3) текст – абстрактна конструкція, дискурс – реальна актуалізація тексту. Детальніше розмежувати ці дві сутності можна, вказуючи, що дискурс виникає там, де висловлювання має певні соціальні наслідки, тобто він є атрибутом комунікативно-соціального поля, тоді як текст – атрибут свідомості, певна мен-

тальна її абстракція [5].

На думку Л. Дж. Філіпс і М.В. Йоргенсена, не дивлячись на назву «дискурсивна психологія», метою даного напрямку не є вивчення власне внутрішніх психологічних особливостей. Вони зазначають, що дискурсивна психологія – це особливий підхід до соціальної психології, який розробив спеціальний тип дискурс-аналізу для дослідження способів формування і зміни особистості людини, її думок та емоцій у процесі соціальної взаємодії. Тут індивідууми описуються як продукти, а також як творці дискурсу в специфічних контекстах такої взаємодії [13, с. 23, 42].

Є. Переверзєв, розглядаючи базові теоретичні принципи сучасної дискурсивної психології та посиляючись на Я. Паркера, вказує на три ключові її елементи: дія, ситуативність і конструктивність. По-перше, дискурс виокремлюється як вагомий елемент соціальних інтеракцій, оскільки будь-яка соціальна дія отримує свій сенс тільки в системі відповідного соціального знання, яке у повсякденних взаємодіях і перетворюється на дискурс як активну діалогічну комунікацію. По-друге, принцип ситуативності конкретизується у трьох комунікативних площинах: з одного боку, сенс кожної поточної фрази визначається попередніми й наступними фразами; з іншого – дискурс ситуативний інституціонально, тобто визначається соціальними ролями своїх суб'єктів; ще з іншого боку – він ситуативний риторично, адже в ньому проявляється метафоричність мислення людини. По-третє, ідея конструктивності позначає той факт, що дискурс водночас є і результатом, й інструментом конструювання соціальної реальності [9, с. 41-43].

Розглядаючи передумови й основні здобутки «дискурсивного повороту» в

західній психології, що, в принципі, не є цілком посиленою задачею з огляду на вузькі рамки нашої статті, мусимо визнати її недостатнє висвітлення у сучасній українській психології, особливо на тлі помітнішого її резонансу, наприклад, у сусідній Росії.

А проте окремі вагомні напрацювання в даній сфері на сьогодні існують і у нас. Чи не найпершою про специфіку дискурсивної психології (в контексті парадигми когнітивної науки) на теренах України заговорила Л. Засекіна [4]. Чимало ідей та положень зазначеного напрямку дослідництва успішно розвиває в контексті психолінгвістики як міждисциплінарної галузі, досліджуючи мову як когнітивно-дискурсивну психомеханіку свідомості, а також певні аспекти наративного досвіду особистості.

Відомо, що якщо «дискурсивний поворот» став закономірним наслідком «лінгвістичного повороту», то, у свою чергу, окремою складовою «дискурсивного» – «наративний поворот». Відповідно, мова йде вже не тільки про дискурсивну, а і про наративну психологію. У цьому аспекті в Україні існують потужні розробки наукових шкіл Н.В. Чепелевої і Т.М. Титаренко. Як зазначає Н.В. Чепелева, наративна психологія досліджує оповідний модус буття людини – феномени, пов'язані зі впорядкуванням людиною досвіду шляхом як конструювання власних історій, так і зведення до оповідної форми історій інших людей [8, с. 21].

Висновки та перспективи по-

дальших досліджень. Отже, «дискурсивний поворот» у психології – закономірна реакція науки, яка постійно перебуває у переосмисленні реалій навколишнього життєвого світу й у процесах методологічної саморефлексії, на масштабний «лінгвістичний поворот» усієї системи гуманітарних галузей знання. Така переорієнтація принесла із собою у психологію як корисні концептуальні напрацювання суміжних наук і новий емпірико-дослідницький інструментарій, так і існуючі ризики втрати класичних канонів «нормативної» науковості. У центрі наукового пізнання тепер – унікальний дискурсивний суб'єкт як автор цілісної системи висловлювань в їх конкретному соціальному контексті. Але головне при цьому – не радикалізувати роль мови у функціонуванні цього суб'єкта, адже насправді не всі соціальні практики людини є сутнісно дискурсивними.

На сьогодні в межах дискурсивного підходу активно розробляються різноманітні теми, при цьому пріоритет традиційно надається політико-ідеологічній проблематиці. Водночас, наприклад, релігійний дискурс відповідними методами досі системно не досліджувався, особливо в Україні. Тому перспективи подальших досліджень вбачаємо у застосуванні дискурс-аналізу й побудові відповідної концепції, яка би описувала у термінах дискурсивної психології феномен релігійності, що є невід'ємною складовою менталітету української нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Блинов А.Л. «Лингвистический поворот» в философии XX века // Аналитическая философия: [учебное пособие] / Под ред. Лебедева М.В., Черняка А.З. – М.: РУДН, 2004. – С. 275–277.

2. Бусыгина Н.П. «Дискурсивный поворот» в психологических исследованиях сознания // Н.П. Бусыгина / Консультативная психология и психотерапия. – 2010. – № 1. – С. 55–82.
3. Емельянова Т.П. Концепция социальных представлений и дискурсивная психология // Т.П. Емельянова / Психологический журнал. – 2005. – Т. 26, вып. 5. – С. 16–25.
4. Засекина Л.В. Дискурсивная психология в парадигме когнитивной науки // Л.В. Засекина / Вісник Харківського університету. Серія Філологія. – Х.: Видавничий центр Харківського національного університету, 2001. – Вип. 33. – С. 69–73.
5. Зяблова Н.Н. Дискурс и его отличие от текста / Н.Н. Зяблова // Молодой ученый. – 2012. – № 4. – С. 223–225.
6. Касавин И.Т. Дискурс-анализ и его применение в психологии // И.Т. Касавин / Вопросы психологии. – 2007. – № 6 – С. 97–119.
7. Кожемякин Е. Дискурсивный подход к изучению культуры // Современный дискурс-анализ. [Электронный журнал]. – 2009. – № 1. – Режим доступа до журналу: <http://discourseanalysis.org/ada1/st6.shtml>
8. Основы психосемантики (за нративними технологіями) / Чепелева Н.В., Смұльсон М.Л., Шиловська О.М., Гуцол С.Ю.; за заг. ред. Чепелевої Н.В. – К.: Главник, 2008. – 192 с.
9. Переверзев Е. Дискурсивная психология // Современный дискурс-анализ. Методология [Електронний ресурс] / Ред. кол.: Е.А. Кожемякин, Е.В. Переверзев, С.Н. Борисов и др. – 2009 – Вып. 1, том 1. – 125 с. – Режим доступа до статті: http://discourseanalysis.org/ada1_1.pdf
10. Пряженцева К.В. Лінгвістичний поворот в філософії та його вплив на філософію науки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: 09.00.09 «Філософія науки» / К.В. Пряженцева – К., 2000. – 20 с.
11. Русакова О.Ф. Современные теории дискурса: опыт классификаций // Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ (Серия «Дискурсология») / Гл. науч. ред. О.Ф. Русакова – Екатеринбург: Издательский Дом «Дискурс-Пи», 2006 – 177 с.
12. Современная западная философия. Энциклопедический словарь / Под ред. О. Хеффе, В.С. Малахова, В.П. Филатова при участии Т.А. Дмитриева. – М.: Культурная революция, 2009. – 329 с.
13. Филлипс Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Л. Дж. Филлипс, М.В. Йоргенсен / Пер. с англ. – Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2004. – 336 с.
14. Potter J., Wetherell M. Discourse and social psychology: beyond attitudes and behaviour. – L.: Sage Publications Ltd., 1987. – 256 p.